

**КУЛЬТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА УСНОЇ ІСТОРІЇ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ТЕАТРОЗНАВСТВА
(на прикладі артикуляції одеського міського міфу
в творчій діяльності Одеського театру музичної комедії ім. М. Водяного)**

Мета роботи. У статті розглядається проблема впровадження стратегії культурної антропології та методики усної історії у сучасне театрознавство. Автор намагається показати, наскільки адекватним може бути вищезазначений інструментарій у контексті дослідження творчої діяльності Одеського театру музичної комедії ім. М.Водяного та її кореляції з одеським міським міфом і міською ідентичністю ("одеськістю"). **Методологічною** базою дослідження є антропологічні розробки відомих дослідників М.Коул, К.Фокс, Т.Річардсон, а також основні концепції провідних англо-американських фахівців у сфері усної історії (праці П.Томпсона, Л.Шопес, Дж. Моєр і І. Реті). **Наукова новизна.** Вперше використовуються зазначені вище стратегії та методи в контексті подібного матеріалу. Підкреслюється їх значимість та незамінність у детальному відтворенні повнокровної картини минулого – історії розвитку і становлення Театру музичної комедії на тлі загальної історії радянської та сучасної Одеси, відкритті нових фактів з біографії артистів, реконструюванні вистав, що пішли з афіші театру, тощо. **Висновки.** Автор приходить до визнання ефективності запропонованих стратегій та методів, а також до розуміння перспективності досліджень у межах проблематики.

Ключові слова: усна історія, культурна антропологія, театрознавство, "одеський міф", вистава, артефакт.

Николаева Анна Александровна, аспирантка кафедры культурологии и искусствоведения гуманитарного факультета Одесского национального политехнического университета

Культурная антропология и методика устной истории в контексте современного театроведения (на примере артикуляции одесского городского мифа в творческой деятельности Одесского театра музыкальной комедии им. М. Водяного)

Цель работы. В статье рассматривается проблема внедрения стратегии культурной антропологии и методики устной истории в современное театроведение. Автор пытается показать, насколько адекватным может быть вышеупомянутый инструментальный в контексте исследования творческой деятельности Одесского театра музыкальной комедии им. М. Водяного и ее корреляции с одесским городским мифом и городской идентичностью ("одеськистю"). **Методологической** базой исследования являются антропологические разработки известных исследователей М.Коул, К.Фокс, Т. Ричардсон, а также основные концепции ведущих англо-американских специалистов в области устной истории (работы П.Томпсона, Л.Шопес, Дж. Мойер, И. Рети). **Научная новизна.** Впервые используются указанные выше стратегии и методы в контексте подобного материала. Подчеркивается их значимость и незаменимость при детальном воспроизведении полнокровной картины прошлого – истории развития и становления Театра музыкальной комедии на фоне общей истории советской и современной Одессы, открытии новых фактов из биографии артистов, реконструировании представлений, которые ушли из афиши театра, и т.п. **Выводы.** Автор приходит к признанию эффективности предложенных стратегий и методов, а также к пониманию перспективности исследований в рамках проблематики.

Ключевые слова: устная история, культурная антропология, театроведение, "одесский миф", спектакль, артефакт.

Nikolaieva Hanna, postgraduate student of Culturology and Art history department of Humanitarian faculty of Odessa National Polytechnic University

Cultural anthropology and "oral history" method in the context of the contemporary theater studies (through the example of articulation of Odessa city myth in the creativity of Musical Comedy Theatre named after M.Vodyanoy)

The purpose of the work. This article is dedicated to the problem of implementation of cultural anthropological strategy and the method of oral history in the modern theater studies. The author tries to show how this method can be appropriate and useful in the context of the research of creative activity of Odessa Musical Comedy Theatre named after M.Vodyanoy and its correlation with the Odessa urban myth and urban identity ("odesskost"). **Methodology.** The methodological basis of the research is the anthropological developments of well-known anthropologists – M.Koul, K.Fox, T. Richardson, as well as the basic concepts of the leading Anglo-American experts in oral history (P.Tompson, L.Shopes, J.Moyer and I. Rety). **Scientific novelty.** The above-mentioned strategy and methods are used for the first time in the context of the similar material. It is emphasized, that due to their indispensability and importance it became possible to investigate not only the relationship of the theater and the Odessa urban myth, but to make a detailed reproduction of fleshed-out picture of the past – the history of development and formation of the Musical Comedy Theater on the background of the general history of the Soviet and modern Odessa, to discover new facts from the biography of actors, to reconstruct performances, withdrawn from the theater playbills, etc. **Conclusions.** The author comes to the recognition of the effectiveness of the proposed strategies and methods, as well as the understanding of the research perspective of the issue.

Keywords: oral history, cultural anthropology, theater studies, "Odessa myth", performance, artifact.

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день у гуманітарній науці неабиякого значення набувають міждисциплінарні дослідження. Палкий інтерес науковців до междисциплінарності зумовлений загальними вимогами епохи постмодерну, адже в сучасній культурі, де панують плюральність, фрагментарність, нон-фінальність, дослідник стикається з проблемою необхідності подолання вузької спеціалізації та дисциплінарної замкнутості. Тенденція до міждисциплінарності також є одним з найважливіших наслідків історичної зміни соціокультурних функцій науки, що закликають учених до більш відповідального ставлення до питань соціально-етичного плану в їх діяльності. "Під прапором міждисциплінарності об'єднують всі аспекти соціально-філософського, психологічного та методологічного дослідження науки, з якими виявився не в змозі впоратися позитивізм" [1, 43], – констатує Е.Мирський.

У руслі сучасних парадигм на межі історії, культурної антропології, культурології та мистецтвознавства вибудовується і наше дослідження, під час якого ми наполягаємо на використанні історичних та антропологічних стратегій, актуальної комплексності та міждисциплінарності, які надають науковій роботі бажаної глибини та багатогранності. Однак, якщо в антропологічному та історичному дискурсі методика усної історії є дуже популярною та вживаною, то в театральному дискурсі на сьогоднішній день вона є майже невідомою. Саме тому новим та нетривіальним в даному контексті є реконструкція вистав, образів артистів, введення у вітчизняний театрознавчий науковий обіг раніше невідомих фактів, отриманих за допомогою антропологічної стратегії, усної історії та метода інтерв'ю. Спираючись на публікації сучасних англо-американських дослідників: антропологів М.Коул ("Культурно-історична психологія: наука майбутнього"), К.Фокс ("Спостерегаючи за англійцями"), Т.Річардсон ("Kaleidoscopic Odessa"), а також праці провідних фахівців у сфері усної історії – П.Томпсона ("Голос минулого: усна історія"), Л.Шопес ("What Is Oral History?"), Дж. Моєр ("Step-by-Step Guide to Oral History") та І.Петі ("Oral History Primer"), ми вперше використовуємо зазначені вище стратегії та методи для аналізу творчої діяльності Одеського театру музичної комедії ім. М.Водяного. Однак певну проблему сьогодні може скласти саме процес впровадження та адаптації запропонованого вище наукового інструментарію у вітчизняне театрознавство, про що більш детально ми поговоримо далі.

Мета статі – показати, наскільки адекватними можуть бути вищезазначені стратегії та методи на прикладі дослідження артикуляції одеського міського міфу у творчій діяльності Театру музичної комедії ім. М.Водяного.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, Одеський театр музичної комедії ім. М.Водяного являє собою надзвичайно цікавий матеріал не тільки виключно у сфері традиційних театрознавчих студій, а й для вивчення тісно пов'язаного з ним феномена, який помітно впливає на його існування (побутування), а саме – одеського міського міфу в широкому спектрі його творення, розвитку, функціонування та ролі в комунікативному просторі міста. Так, репертуар, персоналії акторів Музкомедії, способи комунікації публіки навколо як самих вистав, так і труп театру в середині себе, – все це розгортає артикуляцію "одеського міфу", особливу "граматику поведінки", так звані культурні "паттерни" [2] і універсалії, які дають змогу встановити особливості саме "одеськості" як спеціальної соціокультурної характеристики міської спільноти.

Під категорією "одеськість" ми розуміємо певні елементи несхожості одеситів на жителів інших міст, тобто специфічні паттерни, що роблять одеситів саме одеситами: мова, гумор, стереотипи поведінки, побут, уклад життя, свята, речовий світ, наповнений численними сенсами і символізацією тощо). Витоки "одеськості", або, метафорично висловлюючись, її коренеплідна система, як нам здається, криється в "одеському міфі", оскільки саме він задає вектор розвитку, живить і наповнює цілющими силами міську культуру та мистецтво. Наш дослідницький досвід показує, що поряд з міфом доцільно розглядати суміжні феномени, які входять в міфологічний дискурс: "одеська мова", "одеський гумор", літературна, пісенна творчість, міські легенди, міські святкування і гуляння (Гуморина, наприклад), міський фольклор, приказки, анекдоти, тощо. В цьому сенсі цікавим джерелом діахронічного і синхронічного вивчення побутування в міській культурі "одеського міфу" є вистави на "одеську тему", і ширше культурні практики Одеського театру музичної комедії ім. М.Водяного, який являє собою своєрідну точку перетину як вищезазначених феноменів, так і живого їх функціонування і практичного осмислення.

Отже, "одеський міф" і вистави на "одеську тему" театру Музкомедії розглядаються як взаємозв'язані культурні артефакти. Погодимось з М.Коулом: "Артефакти – це фундаментальні складові культури... вони служать одночасно і знаряддями і символами" [3]. В нашому розумінні, артефакт є предметно-процесуально опосередкований продукт людської діяльності; антропогенне за своєю природою, варіативне та інтерпретативне будь-яке втілення культурної форми у вигляді конкретного матеріально-фізичного продукту, поведінкового акту, соціальної структури, інформаційного повідомлення або оціночного судження, як правило, в синкретичній комбінації всіх вищевказаних аспектів з ознаками усвідомленої діяльності. Виходячи з цього визначення, міський міф та театральна вистава як матеріальний носій міфу можуть поставати в якості культурних артефактів. Необхідно підкреслити, що зміст міфу та вистави як культурних артефактів багато в чому визначається контекстом, соціальними характеристиками культурного середовища, в якому вони формуються і живуть (тип владних відносин, співвідношення соціальних структур та інші). Вони не існують ізольовано, самі по собі, окремо, хоча саме так, на жаль, як правило, і розглядаються й досі в традиційних стратегіях театрознавства та театральної критики.

Методи культурної (або соціальної) та міської антропології багато в чому збігаються. Більшою мірою вони пов'язані з індукцією. Завдяки роботі з різноманітними джерелами (статтями, архівними документами та

іншими письмовими свідченнями) та особливо залученням до дослідження напрацювань так званої "усної історії" ("oral history") і спеціально розроблених інтерв'ю, ми знаходимо численні цікаві пояснення популярності певних вистав театру ("Біла акація", "На світанку", "Четверо з вулиці Жанни", "Біля рідного причалу", "Весілля в Малинівці", та ін..) з причин постійного перетинання їхнього змісту та "одеського міфу".

На нашу думку, надзвичайно важливими джерелами для відтворення як "одеського міфу", так і пов'язаних з ним театральних феноменів є особистісно орієнтовані матеріали чи знаки повсякденності (мемуари, спогади акторів, щоденники тощо). Вони набувають життєвих конотацій та реалій повсякденного сприйняття (загально культурних сенсів), "озвучуються" коментарями зібраними саме методами усної історії.

Зазначимо, усна історія є провідною методикою дослідження, особливо в умовах, коли про об'єкт і предмет немає ніяких документально зафіксованих свідчень, або ж їх вкрай мало або недостатньо для повноцінного дослідження. В цьому сенсі взірцевою для нас є робота канадського антрополога Т. Річардсон – "Kaleidoscopic Odessa". Для збору матеріалу і реконструкції "міського уявного" авторка часто використовує усну історію, методи бесіди та інтерв'ю під час своїх піших прогулянок Одесою в супроводі одеситів-"аборигенів" (старі покоління одеситів) [4]. Ми ж в нашому дослідженні звертаємося до спеціально розроблених нами особисто оригінальних інтерв'ю з провідними артистами, художнім та адміністративним керівництвом театру музичної комедії ім. М.Водяного.

В цілому на відміну від вітчизняної в західноєвропейській науковій традиції (США, Великобританія, Канада, Іспанія, Італія, Німеччина) методика усної історії користується великою популярністю. Варто підкреслити, що на сьогоднішній день усна історія – цілеспрямований збір і вивчення історичних відомостей про окремих осіб, сім'ї, важливі події або повсякденне життя з використанням аудіо матеріалів, відеокасет або транскрипцій запланованих інтерв'ю, які повинні бути збережені в якості записів для майбутніх поколінь, прагне отримати інформацію з різних точок зору, і більшість з них не можуть бути знайдені в уже існуючих письмових джерелах [5]. У своєму дослідженні ми спираємося саме на основні напрацювання провідних фахівців в області усної історії (П.Томпсон [6], Л.Шопес [7], Дж. Мосер[8] і І.Петі [9]).

Наукова новизна. На нашу думку, усна історія в контексті сучасного театрознавства – чи не єдина дієва методика для збору і накопичення (збереження) інформації про вистави, що пішли з репертуару театру, про минулі покоління артистів і їх зоряні ролі, про славні сторінки історії театру, які залишилися вже позаду. Дивно, але, незважаючи на очевидні переваги усної історії, вітчизняні та навіть західноєвропейські театрознавці нехтують її методами. Можливо, це пов'язано з тим, що автори все ще традиційно ранжують відгуки "печатні", професійно авторитетні та пересічні. Крім того, головне полягає в самому фокусі уваги. Вітчизняна наука традиційно спирається на письмове, а не усне слово, в той час як західноєвропейська наука, навпаки, через постійне зіткнення з необхідним вивченням сучасних масових рухів (всілякі акції протесту, боротьба соціальних меншин за свої права і т.д. і т.п.) орієнтована на уловлювання "голосів" людей. Крім соціальних тем (проблеми суспільного характеру) усну історію хвилюють і актуальні проблеми мистецтва. Показовим в цьому аспекті, є стабільний інтерес до проектів в області витончених мистецтв (fine art), кіно (наприклад, усна історія зірок Голівуду), і, нарешті, – театру (створення архівів з усної історії різних театрів, наприклад, дублінський архів Abbey Theatre).

Але й тут вивчення реального середовища побутування театру і окремих вистав ще не є осмисленим пріоритетом дослідників. В цьому сенсі наша робота є чи не першим кроком в напрямку адаптації усної історії в контексті мистецтвознавства у пошуках причин успішного і знакового побутування театру у міському культурному середовищі.

У вітчизняному театрознавстві, як ми вже говорили, традиційним є використання різноманітних письмових джерел та орієнтація на друковане слово фахівця – критика, науковця-театрознавця, але такий підхід лише підводить нас до розуміння виключно самої тканини (структури) театрального артефакту, однак жодним чином не враховує соціокультурний контекст навколо нього та не дає відповідей з приводу причин популярності, успішності, затребуваності чи навпаки певної вистави або театру в загалі. Підтримуючи традицію, ми також спираємося на весь масив текстів про Одеський театр музичної комедії (статті, книги, мемуари, рецензії, відгуки глядачів на інтернет-сайтах, репертуарні списки, програми, сценарії і т.д.), але, з іншого боку, для відповідей на поставлені в нашій роботі питання ми вимушені розширювати рамки класичного театрознавства і звертатися до усної історії (це є дуже до речним, особливо в контексті загальних парадигм культури постмодерну, а також на тлі сучасних процесів глобалізації та інтеграції України у західноєвропейський простір, у тому числі науковий).

Усна історія – це систематичний збір живого свідчення людей (історичних свідоцтв), при якому найважливішою умовою є контекстуальність, збереження інформації та достовірність, адже треба постійно перевіряти дані (верифікувати імена, прізвища, назви, дати та ін.), обробляти отримані матеріали, створювати спеціальні архіви.

У нашій роботі на основі концепцій провідних фахівців з усної історії було вибудовано близько 6 типів спеціальних "опитувальників" для різних груп інформантів, серед яких: головний режисер театру (В.Подгородинський), два директори театру – теперішній (О.Редько) та колишній (Е.Римашевський), зав.трупю (А.Пославський), три покоління артистів – корифеї (Є.Дембська, І.Іванова), "учні корифеїв" або середні покоління (В.Фролов, В.Фролова, Н.Завгородній, Н.Завгородня, О.Оганезова, А.Ахметова та ін.) та молодь театру (Р.Рудний, І.Ковальська, Н.Ткачук та ін.). В ході обробки матеріалів інтерв'ю перевага віддавалася об'єктивно-компаративному підходу (згідно з П.Томпсоном [6, 228]). Заздалегідь складений перелік питань ("опитувальник") необхідний, не тільки для того, щоб надати роботі наукову строгість, але й тому що, багато в чому матеріал призначений для порівняльного аналізу (ми опитуємо різні покоління ін-

формантів і самі інтерв'ю – це вже свого роду діалоги епох та різних "картин світу"). Однак, звісно, завдяки антропологічній стратегії та методиці усної історії, можна не тільки дослідити одеський міський міф та певні соціокультурні періоди (деякі питання в нашому інтерв'ю проєкті спрямовані саме на реконструкцію образу минулої Одеси), а й більш детально розкрити контекстуальну кореляцію міського міфу і театру, відтворити повнокровну картину минулого – історії розвитку і становлення Театру музичної комедії на тлі загальної історії радянської і сучасної Одеси (мікро- і макроісторія), відкрити нові факти з біографії одеських артистів, реконструювати вистави, які пішли з афіші театру, що й було основним завданням.

Проте в той же час складений нами заздалегідь опитувальник не скасовував і заохочення нових цікавих відомостей з боку оповідачів, що й було виявлено і продемонстровано в ході дослідження. Адже артисти частіш за все залюбки ділилися різноманітними спогадами не тільки саме з театрального життя (сценічні образи, ролі, репертуар, гастролі, репетиції, історії створення тих чи інших вистав, їхнє зникнення з афіші, тощо) але й з життя "наколотеатрального" (аж до так званих театральних "байок").

Висновки. Таким чином, завдяки методиці усної історії можна дізнатися про взаємини як у самому театральному колективі (особливо цікаво розгортається модель "вчитель – учень", на прикладі стосунків декількох поколінь артистів театру Музкомедії від корифеїв до сучасної молоді), так і про взаємини поза межами сцени, виявляючи різноманітні зовнішні впливи (відносини на рівні театр-місто, театр-влада, театр-глядач, тощо). За допомогою усної історії стає можливим "схопити" навіть ті чи інші почуття (як особисті, так і колективні), наприклад, патріотизм і любов до рідного міста (тема "вірності Одесі та своєму глядачу" як продукт "одеського міф" постійно педалюється у життєписах артистів, проявляється в їх спілкуванні з публікою, гастрольних турах, репрезентації іміджу самого театру в культурному просторі міста, його численних виставах, різноманітних творчих акціях та інших театральних артефактах).

Вочевидь ефективність запропонованих стратегій та методів, актуальність самого дослідження на тлі сучасних міждисциплінарних студій, а також специфіка самої проблематики роботи є дуже перспективними та далекосяжними. Безсумнівно, сучасний історичний та антропологічний інструментарій дає можливість відтворити життя театру в міському просторі максимально багатопланово та повнокровно, створити, як писав А.Шюц, "живий потік реальності" або "життєсвітний потік" [10].

Література

1. Мирский Э. Междисциплинарные исследования и дисциплинарная организация науки/ Э. Мирский. – М.: Наука, 1980. – 304 с.
2. Фокс К. Наблюдая за англичанами. Скрытые правила поведения/ Кейт Фокс; [пер. с англ.]. – М.: Рипол Классик, 2008. – 512 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/book/foks_keyt/nablyudaya_za_anglichanami_skritie_pravila_povedeniya.html
3. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего/ М.Коул; [пер. с англ.]. – М.: Когито-Центр, 1997. – 432 с.
4. Richardson T. Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine/ T. Richardson – Toronto: University of Toronto Press, 2008. – 281 p.
5. Oral history [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Oral_history.
6. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / П. Томпсон; [пер. с англ.]. – М.: Издательство "Весь Мир", 2003. – 368 с.
7. Shopes L. What Is Oral History? (from the Making Sense of Evidence series on History Matters: The U.S. Survey on the Web), 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/oral.pdf> .
8. Moyer J. Step-by-Step Guide to Oral History, 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html.
9. Reti I. Oral History Primer. Working Definition of Oral History, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://library.ucsc.edu/reg-hist/oral-history-primer>.
10. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А.Шюц; [пер. с нем. и англ.]. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1056 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/shyuz.

References

1. Mirskij, E. (1980). Interdisciplinary research and the disciplinary organization of the science. Moscow: Nauka [in Russian].
2. Foks, K. (2008). Watching the English: The Hidden Rules of Behaviour. Retrieved from http://royallib.com/book/foks_keyt/nablyudaya_za_anglichanami_skritie_pravila_povedeniya.html [in Russian].
3. Koul, M. (1997). Cultural psychology: A once and future discipline. Moscow: Kogito-Centr [in Russian].
4. Richardson, T. (2008). Kaleidoscopic Odessa: History and Place in Contemporary Ukraine. Toronto: University of Toronto Press [in English].
5. Oral history. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Oral_history [in English].
6. Tompson, P. (2003). The Voice of the Past: Oral History. Moscow: Ves' Mir. [in Russian].
7. Shopes, L. (2002). What Is Oral History? Retrieved from <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/oral.pdf> [in English].
8. Moyer, J. (1999). Step-by-Step Guide to Oral History. Retrieved from http://dohistory.org/on_your_own/toolkit/oralHistory.html [in English].
9. Reti, I. (2013). Oral History Primer. Working Definition of Oral History. Retrieved from <https://library.ucsc.edu/reg-hist/oral-history-primer> [in English].
10. Shjuc, A. (2004). A world shining with meaning. Retrieved from http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/shyuz/ [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 05.04.2017 р.